

ALGÚNS PROBLEMAS ESPECÍFICOS DA TRADUCCIÓN DOUTRAS LINGUAS ROMÁNICAS Ó GALEGO

Xavier Rodríguez Baixeras

Como a última vez que tiven a ocasión de participar nunha mesa redonda diante de alumnos e profesores, da Escola de Traducción, síntome obrigado a manifestar que non me considero, nin moito menos, un experto, como tampouco un teórico, da traducción, senón simplemente alguén que tenta verter á lingua galega do xeito máis verdadeiro e fermoso posíbel un texto escrito noutra lingua románica, preferentemente do catalán e do italiano. Ademais quero manifestar que foi o catalán a primeira lingua que escoitei na nenez, por ser fillo de pais cataláns e eu mesmo ter nacido en Cataluña. Así, tiven a oportunidade de verter ao catalán e de publicar a novela *Bretaña, Esmeraldina*, de Méndez Ferrín e poetas de diversos poetas galegos da miña xeración. Pero, con todo e iso, tampouco me considero un estudioso desa lingua nin do galego, senón alguén que emprega esta última como medio de comunicación e de creación poética.

Invítaseme agora a contemplar o espiñento tema sobre as dificultades da transmisión dos textos desas linguas ao galego, facendo fincapé en problemas específicos. Tentarei presentar e resolver algún, desde o meu punto de vista. Pero primeiro que nada quero afirmar que grande parte deses problemas se orixinan na propia natureza e situación da nosa lingua. Por conseguinte, opino que cómpre distinguir entre dous tipos de problemas, os sociais e os lingüísticos, sendo, como dixeran, moitos destes últimos consecuencia dos primeiros.

Por poñer un exemplo: nun texto pertencente ás últimas probas de Selectividade, e concretamente na proba de Filosofía, aparece o termo nietzscheano “inversión” (inversión de los valores, en cast.), que, por esixencias do bilingüismo e nun alarde de imaxinación, abofé, é traducido ao galego por “reviravolta” (reviravolta dos valores). O que significa que, en galego, os valores dan reviravoltas coma os carneiros ou os avións en certas probas acrobáticas. A primeira vista, calquera pensaría que o que fixo o traductor foi

confundir os niveis de lingua, os rexistros, vertendo, simplemente, por medio dun termo vulgar o que é unha noción filosófica e, por conseguinte, culta, sen pensar para nada no cómico que ía resultar ese sintagma devolto ao castelán: *voltereta de los valores*. E calquera pensaría que, mediante esta traslación, o traductor ou traductora o que pretendía era, por trabucamento, empregar o termo xenuíno galego, o máis axeitado para a ocasión. Permítaseme, con todo e iso, declarar que a tal sospeita peca de inxenua. O que ocorreu foi algo que non parece, polo de agora, ter remedio: a crenza de que existen palabras, especialmente cultas, que non teñen cabida no galego por pertenceren a unha área, a un rexistro superior, e sendo o galego unha lingua de carácter marcadamente popular, propia de xente máis ben sen educación (ou dunha minoría culta, pero, en todo caso, marxinal), o termo “*inversión*” parecería excesivo. “*Reviravolta*”, e gracias.

Trátase dun problema basicamente social, pois por fortuna hoxe dispoñemos xa de dicionarios que dan cabida a toda unha terminoloxía culta. Mais o prexuízo segue en pé. Nunca falta quen, ao follear un dicionario deses, pense: aquí hai palabra culta de máis, e pouca galega; para iso xa está o dicionario da Academia. Todo isto lévanos á idea de que un traductor ao galego debe desbotar todos eses prexuízos, posuír un concepto máis alto da súa lingua e pensar que, por medio do seu traballo, está colaborando na súa normalización (e non só normativización). E a tratar a palabra “*inversión*” como se fose algo tan galego como “*reviravolta*” ou “*pincharcarneiro*”; pois se o francés coñece “*inversion*”, o italiano “*inversione*”, o catalán “*inversió*”, o portugués “*inversão*” etc., é lóxico que os galegos tamén dispoñamos desa voz.

Así e todo, consonte nos introducimos algo máis nesta área do léxico topamos con certos problemas que, por veces, tamén son consecuencia da nosa tradicional carencia de consolidación do estándar. En xeral, trátase de semicultismos ou de variantes de evolución vulgar, admitidas polos dicionarios normativos como tales variantes; outras veces, son sinónimos. Certa vez, quixen traducir a voz italiana “*distinte*” (balze ditinte) por “*nítidas*” (cárcavas nítidas), e, no intre pensei que tamén existe “*nidias*”. ¿Nítido ou nidio?, dubidei. Aínda que “*nítida*” é a forma culta, e o texto non era precisamente vulgar, tampouco parecía mal a variante “*nidia*”, polo que, ao ser ambas normativas, o emprego de calquera das dúas era irrelevante, e, así e todo, non parecía convincente a exclusión dunha. Non é, con todo, un caso frecuente. Pero cando se trata de sinónimos como *ficar*/*quedar* a cousa é ben outra: *ficar* é verbo pouco vivo no galego coloquial, que eu saiba, sendo *quedar* máis frecuente. Tamén o cat. coñece o dobrete *restar*/*quedar*, sendo a primeira forma usada na lingua literaria. Pero nós non sabemos moi ben, ás veces, o que facer co noso “*ficar*”: se rexeitalo por ser vocábulo sospeitoso de arcaísmo ou de lusismo, ou conservalo como reliquia doutros textos anteriores, (“*fomos ficando sós*”, di Manuel Antonio), ou admitilo con reservas, para casos moi especiais, ou empregalo indiscriminadamente, como, de feito, o

atopamos en certos tradutores nada sospeitosos, por certo, de lusismo. E algo semellante ocorre con “noticia” e “nova”, e con tantos outros dobretes que continúan en situación vacilante. Aínda que penso que, cando se trata de formas xenuinamente galegas, o tradutor debe empregalas sen carácter excluín-te, tendo en conta, claro é, o seu contexto, o seu rexistro e, sempre, o seu efecto fónico. A riqueza no vocabulario, lonxe de atentar contra a normalización da lingua, contribúe ao seu asentamento e, sobre todo, á non marxianación de formas que, en caso contrario, corren perigo de esquecemento. Así, se traducimos o cat. “lilit” exclusivamente por “leito” estamos omitindo unha voz tan nosa como “cama”, e se traducimos “me’n vaig al lilit” por “vou ou marchoo para a cama”, estamos esquecendo unha frase tan nosa tamén como “voume deitar”. É, por tanto, tarefa primordial do tradutor o emprego da variante máis axeitada en cada caso. Pero para iso, creo eu, non parecen existir receitas máxicas.

Outro fenómeno polo que, ao traducir doutras linguas, apreciamos a situación, aínda algo precaria da nosa, ou, en todo caso, de difícil adaptación a textos de carácter culto, é o das exclamacións, así como tamén o de grande cantidade de modismos. Canto ás primeiras, ás veces parecen faltar, ou non estar ben codificadas ou asentadas. Por exemplo, moitas veces parece forzada a forma “meu Deus”, que presenta resonancias arcaicas. E o que en castelán é “de tal palo tal astilla”, o cat. tradúceo por “els plats s’assemblen a les olles” e tamén si “el pare és músic el fill és ballador”, modismos perfectamente asimilábeis por unha lingua burguesa. Pero, ¿como assimilar o galego “fillo de porco, marrán seguro”? Menos mal que dispoñemos de “tal o pai tal o fillo”, se cadra sinxelo de máis. Sen embargo, o tradutor ao galego ten que facer ás veces tamén de investigador. Os dicionarios normativos non proporcionan, sobre todo neste campo dos modismos, abundantes posibilidades, de maneira que, para lograr unha traducción de calidade, debemos consultar outros dicionarios especializados, ou ben recorrer a textos clásicos, cando non parar mentes na fala popular, tratando, claro é, de respectar o rexistro. Non parece correcto traducir “el marques la va engegar a tomar vent” por “o marqués mandouna a munxilas galiñas”, “a capa-lo grilo”, a “murar”, a “cazar biosbardos”, a “rañala”, para non falarmos de certas expresións groseiras que de cotío se empregan na TV galega e que o único que demostran é a incompetencia do tradutor ou traductora. E xa que falamos de carencias, é curioso constatar a de certas onomatopeas. ¿Como traducir o “buc buc” que fai un can nun conto de Dino Buzzati? ¿E “guau guau” como os galegos escoitamos ao can? En portugués non existe tal onomatopea. ¿Ou escoitaremos “ham, ham”, coma os romenos? ¿E o canto do galo? ¿Escoitaremos “chicchiricchi” coma os italianos, ou “cocoricó” coma os franceses? ¿Ou “cucurigú”, coma os romenos? De feito, os galegos medievais seica escoitaban “cocorocó”, tal como está documentado. Pero, ¿e agora? Os portugueses escoitan “quiqueriqui”...

Tense dito máis dunha vez que a traducción entre dúas linguas romances non ofrece tantas dificultades como a que se efectúa a partir doutras linguas. Eu sospeito que, no que respecta ás primeiras, ás romances, a dificultade é de signo distinto, doutro teor, e que radica, precisamente, na similitude entre ambas. En principio, sería, coma tal, o portugués a lingua desde a cal a versión resultaría máis cómoda. Pero se, por exemplo, lemos as versións castelás que o noso Valle Inclán fixo de Eça de Queiroz, podemos apreciar dous fenómenos: que verter do portugués non é tan doado e que non é privativo dos grandes escritores seren grandes tradutores. Como escribe Octavio Paz a propósito dos textos poéticos, 'los poetas casi siempre usan el poema ajeno como un punto de partida para escribir su poema'. Pero volviendo ao catalán e mais ao italiano, eu diría que estas linguas presentan un grao de precisión moi alto, e que autores como Pavese, Buzzati, Manzoni ou Pere Calders supoñen sempre un reto para un traductor que, como o galego, é dono dunha lingua máis ben confusa, como o é a súa natureza, a súa historia, o seu xorne.

Disque tamén o coñecemento da lingua orixinal non é tan necesario como o da lingua á que se traduce. Creo, con todo, que un bo traductor convén que estea familiarizado non só coa lingua orixinal, senón tamén coa cultura do país á que esa lingua pertence. En todo caso, non é posíbel xeneralizar, pois non tódolos escritores esixen os mesmos coñecementos lingüísticos. Non é igual ler a Buzzati que a C. Emilio Gadda. Pero cando o traductor sospeita que unha pasaxe dun texto esixe un esclarecemento e goza da oportunidade de aconsellarse co autor, máis dunha vez, perante a resposta deste, ten recibido unha sorpresa. Cando certa vez lle preguntei a unha poeta catalana cal era o significado exacto da súa locución "a tomb de cel", respondeume: "o ceo experimenta un cambio de dirección" (fa un tomb): pero o cambio é, ademais, axeitado, porque en cat. "venir a tomb" significa "vir a propósito". Certamente, aínda coñecendo o significado das locucións, non era doado adiviñar a intención da autora. Ende ben, menos doado aínda foi trasladar todo iso ao galego. A lingua orixinal, pois, xoga ás veces con conceptos que son mesmamente intraducibles. Outras veces, preséntannos palabras que, por tratarse de linguas próximas, e dado o significado da frase, aparecen como "falsos amigos", como cando Pirandello, nunha anotación escribe: "con orgasmo d'atroce e quasi feroce commozione", isto é, con ansiedade, que, doutro xeito, sería atrevemento de máis.

Pero tamén a lingua á que se traduce esixe o seu uso correcto, e é aquí onde o traductor se converte nun normativizador, sexa cal for o rexistro que está a empregar, sexa cal for o medio de comunicación no que usa a súa propia lingua. Velaquí algúns requisitos básicos:

—Uso apropiado do substantivo ou adxectivo no contexto: o it. "campagna" non pode ser traducido por "agro" ou "eido" se non fai referencia expresa a terra cultivada.

O adxectivo cat. “ombrívol” non se pode traducir por “sombrizo” se non cualifica a un terreo. Do contrario, é “sombrio”.

—Os cultismos deben manterse. Agora é posíbel por mor da súa incorporación ao dicionario.

—Omisión dos posesivos: cat. “va foradar el seu barret”: gal. “furoulle o sombreiro”.

—Uso correcto da forma enclítica do pronome persoal. Este fenómeno é importante, e non só desde o punto de vista gramatical. Por sorte dispomos xa de gramáticas que afrontan este problema de maneira científica. Inflúe decisivamente no ritmo da frase.

—Moitos verbos, a diferenza de nas outras linguas, non coñecen en galego a forma pronominal: cat. “s’h clavat una espina”: gal. “cravou unha espiña”.

—É moi galega a repetición anafórica por medio do pronome persoal obxecto indirecto. It. “venivo per dire una parolina a Tonio”: gal. “viña para dicirlle (ou lle dicir) unha palabriña a Toño”.

—Unha das diferencias máis características entre o galego e o portugués e as outras linguas románicas é a ausencia dos tempos compostos, con algunha excepción. Esta ausencia é, por veces, problemática. Por exemplo, en Manzoni: “quando io avrò durata l’eroica fatica di trascriver questa storia ¿si troverà poi chi duri la fatica de leggerla...?” Non parece posíbel en galego “cando eu soporte a fatiga”, acción simultánea, e non é posíbel o que en castelán sería: “cuando yo haya soportado la fatiga de...” Cómpre, por tanto, unha transformación.

—É absolutamente galega a resposta a unha pregunta usando unicamente a forma verbal. Un exemplo, onde o cat. usa o pronome “hi” (coincidente ás veces co it. “ci” ou “vi”): “-¿Que t’han presentat als veins? -M’hi han presentat”: gal. “-¿Presentáronche aos veciños? -Presentaron”.

—Cómpre procurar a riqueza dos adverbios para evitar a repetición. E o mesmo cabe dicir das conxuncións. Penso principalmente nas adversativas e concesivas.

—Transcrición de modismos. It. “voler raddirizzar le gambe ai cani”, cast. “pedir peras al olmo”, gal. “pedirlle landras ao castiñeiro”, “Pedi-lo demo e a aña”. Ou tamén: it. “darla a gambe”, cast. “salir por pies”, cat. “comes ajudeume”, gal. “chamar aos pés compañeiros”.

—A lingua italiana soe empregar con moita frecuencia palabras como-dín e numerosas exclamacións: ma, perdio, scusa, via, ma che, sfido, ecco, già, per carità, Dio mio... Non resulta doado atopar ás veces a versión galega correspondente.

—En determinados contextos non resulta inconveniente procurar unha frase de estrutura coloquial, no canto da máis literal: it. “altro que se mi aveva visto!”, gal. “¡claro que me vira!”, pero tamén: “je (logo) non me ía ver!”. Outro exemplo: it. “sensa fissa dimora; però una dimora l’aveva”, gal. “pero

unha morada, tíña”; mais tamén: “pero ter tiña unha morada”. E aquí aproveito para sinalar que coido moi necesaria a lectura e análise dos grandes prosistas galegos (grandes, algúns, especialmente no que respecta á lingua) como García Ferreiro, Cotarelo Valledor, Otero Pedraio, García Barros, etc.

—Deixei para o final o que, para min, reviste importancia capital: o nivel fónico. Creo que, neste aspecto, o catalán presenta unha maior dificultade en xeral, pola súa condición de lingua oxítone, isto é, chea de palabras agudas e monosilábicas. Con todo, non existe lingua –e moito menos estilo– que poida ser trasladado sen moita dificultade. E en calquera momento ese estilo esixe ser violentado para que chegue harmónico e con ritmo aos ouvidos do lector. Este pide fidelidade, pero tamén prosodia, e o bo traductor é para min o que é capaz de conxugar ámbolos elementos. A frase de Manzoni “sembraba un atroce scherzo” non pode ser traducida por “parecía unha atroz broma”, senón por “unha broma atroz”, pese a non sermos fieis. Creo que non é tan importante traizoar minimamente o significado como traizoar a música, que é inalienábel da personalidade do autor.